Rodica Zafiu

CONSTITUIREA UNEI NORME GRAMATICALE: RELATIVUL *PE CARE*

1. Normele explicite ale românei literare, destul de recente, introduc în general o alegere unică între variațiile uzului. Când aceste variații aparţin deopotrivă fazelor mai vechi din evoluția limbii şi stadiului actual, instituirea normei apare ca un fenomen istoric căruia i se pot reconstitui originea, raţiunile şi criteriile. Un caz interesant îl constituie marcarea obligatorie prin *pe* a pronumelui relativ *care,* cu funcția de complement direct (*cartea **pe care** ți-am dat-o...*). Norma literară actuală este cât se poate de clară: *pe* face diferența între poziția de complement direct şi cea de subiect (*cartea **care** e pe masă...*) şi prezența sa este considerată ca fiind obligatorie. Construcțiile fără *pe* sunt marcate socio-cultural, ca făcând parte dintre acele greşeli stigmatizante, care îi descalifică pe vorbitori, pentru că indică un nivel scăzut de instruire şi de cunoaştere a limbii corecte.

De fapt, aşa-numita „tendinţă" populară de a nu respecta norma de utilizare a secvenței *pe care* nu este deloc o noutate. Dimpotrivă, s-ar putea spune că norma s-a constituit în acest caz în pofida tendințelor contrarii, foarte vechi şi puternice. Magdalena Vulpe a susținut, în mai multe rânduri, ideea că sintaxa populară a relativului nu trebuie văzută ca o eroare regretabilă a „vorbirii neîngrijite", ca un anacolut şi nici ca manifestare a unei tendințe moderne de simplificare a flexiunii. Presupunând existența a „două gramatici" – una, cultă, care recomandă marcarea prin *pe* şi (pentru celelalte cazuri oblice) flexiunea; alta, populară, bazată pe folosirea invariabilă şi fără prepoziție a relativului (Vulpe 1975 şi 1980) –, autoarea constată, de pildă, că, în corpusul autentic popular pe care l-a utilizat, construcția *pe care* nu apare nici măcar o dată. Comparând situația din română cu fenomene asemănătoare din alte limbi, ea afirmă că cele două construcții au existență paralelă:

> În loc să vedem în construcția cu pronume invariabil o degradare a pronumelui relativ cu funcție sintactică marcată, ni se pare mai rezonabil să considerăm că, încă dintr-un stadiu foarte vechi al românei, cele două aspecte discutate au cunoscut o existență paralelă. Pe măsură ce o normă a limbii scrise s-a stabilit prin opoziție cu norma orală, cele două construcții concurente s-au specializat, fiecare devenind simptomatică, deci *normală,* pentru unul dintre cele două niveluri funcționale (Vulpe 2004: 336).

În uz, tendința de fixare a conectivului relativ într-o formă unică, invariabilă, lipsită de flexiune şi de marca *pe* în poziția de complement direct (Gheorghe 2009) a intrat de la început într-o relație complexă cu procesul de gramaticalizare/

BDD-A608 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:03:05 UTC)

pragmaticalizare a lui *pe.* Acesta a devenit, în timp, obligatoriu în anumite construcţii. Gramaticile actuale (de exemplu Avram 1997: 368), inclusiv GALR (Vasilescu 2008: 285; Carabulea 2008: 400) aduc în discuţie tipuri diferite de obligativitate: în cazul formelor accentuate ale pronumelor personale şi reflexive sau al pronumelor negative, e vorba de o regulă internă a limbii, rezultată din evoluţie şi din fixarea unor structuri, care face ca absenţa lui *pe* să producă secvenţe negramaticale (**văd tine*; **tine văd*; **văd nimeni*; **nimeni văd* etc.). Aşa-zisa obligativitate a construcţiei relativului *care* cu marca *pe* este însă o recomandare normativă, care selectează pentru limba standard, în virtutea anumitor criterii, unul dintre uzurile concurente.

2. În textele româneşti din secolul al XVI-lea, variaţia este prezentă, cum se ştie, atât în ceea ce priveşte marca *pe*, cât şi în fenomenul dublării clitice. În aceeaşi perioadă, este vizibilă şi concurenţa dintre relativele *care* şi *ce*, cu o preferinţă destul de netă pentru *ce* (Iliescu 1956), fapt care reduce zonele de variaţie în construcţia lui *care.*

Ciobanu (2007: 125) descrie cele patru tipuri de structuri prezente în limba veche – *care* fără *p(r)e* şi fără dublare clitică, *care* fără *p(r)e* dar cu dublare clitică, *care* cu *p(r)e* dar fără dublare clitică şi, în fine, *care* cu *pre* şi cu dublare clitică – şi afirmă că în secolul al XVI-lea, cel puţin „în izvoarele cercetate", apare numai primul. Acest tipar ar deveni însă rar după 1600, când ar începe să domine construcţia cu dublare şi reluare. Descrierea creează două impresii înşelătoare: a unei rupturi între limba secolului al XVI-lea şi cea din perioada următoare şi a unei impuneri clare şi rapide a tiparului *pe care + dublare*.

Posibilitatea de a utiliza un corpus electronic al limbii vechi[1] corectează unele impresii de lectură, aratând că există o destul de evidentă continuitate şi că variaţia *care/pe care* se păstrează, relativ echilibrat, în toate etapele limbii vechi.

În DÎR–XVI, există exemple de construcţie a relativului fără *pre* şi dublare (1–2), dar şi cu ambele mărci (3)[2]:

(1) *pentru să înşale o muiare,* ***carea*** *au înşelat şi avuţiia i-au apucat* (1593, DÎR–XVI, p. 181);
(2) *această pârâ* ***care*** *face mie Giva* (1593, DÎR–XVI, p. 183);
(3) ***pre care o*** *au datu in Borşa* (1593; text incomplet, cu antecedent nesigur, DÎR–XVI, p. 205).

În *Evanghelia cu învăţătură* a lui Coresi (1581), majoritatea zdrobitoare a ocurenţelor relativului *care* sunt fără antecedent şi cu funcţia de subiect în

[1] Am folosit (vezi *infra*, *Surse*) o parte dintre textele în format electronic ale Concordanţierului elaborat la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din Bucureşti, verificând trimiterile în ediţiile clasice; tema nu permite însă o investigare statistică masivă, pentru că funcţiile sintactice ale ocurenţelor pronominale nu pot fi disociate strict formal, ci impun o analiză a fiecărui exemplu în parte.

[2] Am lăsat de o parte, aici şi în continuare, construcţiile de tipul „aceşti oameni, *carii* mai sus scrie" (p. 155), în care relativul, deşi nu este invariabil, apare deja cu funcţia sa de conector universal. În citatele care urmează, am subliniat atât relativul *care*, cât şi marca *pre* şi cliticele care îl dublează.

BDD-A608 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:03:05 UTC)

propoziția relativă (funcția de complement direct fiind realizată mai des de relativul *ce*). Această situație face ca variația în poziția de complement direct să fie slab reprezentată, iar unele dintre construcții să reprezinte ilustrări ale împletirii regentei cu subordonata. Şi aici identificăm totuşi atât construcții fără *pre* şi dublare (4), cât şi construcții cu ambele trăsături (5)[3]:

(4) *Voi seți trupul lu Hristos şi noduri den parte-i,* ***carii*** *puse Dumnezeu în besearecа lui* (Coresi, Ev., p. 350);
(5) *Că cine-l iubeaşte Domnul, pre acela-l dosădeaşte, că toți-ş bat feciorul* ***pre carele-l*** *priimeaşte şi i-e drag* (Coresi, Ev., p. 271).

În documente originale din prima jumătate a secolului al XVII-lea, se continuă unele din trăsăturile de mai sus: complementul direct este realizat mai ales prin *ce*[4], iar *care* are mai ales funcția de subiect în relativă[5]. Există totuşi mai multe cazuri în care relativul, cu antecendent şi funcție de complement direct, apare fără *pe* şi fără dublare clitică (6–8) şi mai ales fără *pe* şi cu dublare (9–11); în corpusul folosit (textele originale româneşti din DIR–A, II, DIR–A, IV şi DIR–B, IV), nu am găsit exemple de asociere a mărcii *pe* cu dublarea:

(6) *Dreptu acea, d[o]mniia mea şi cu svatul nostru, într-altu chipu nu i-am putut tocmi de aciastă păr[r]ă, ce le-am dat hotarnic* ***care****l[e] ş-au fost iubit ei, pre sluga nostră, pre Căzan* (1620, DIR–A, IV, nr. 610, p. 480–481);
(7) *Încă au şi mai rămas alte scule şi alte bucate multe,* ***care*** *n-am scris vl[ă]diciia mea acicea* (1622, DIR–B, IV, nr. 91, p. 80–81);
(8) *moşiia mea* ***care*** *am cu[m]părat di la Neagoe Jăgoiscul den Negreştii de Sus* (1625, DIR–B, IV, nr. 577, p. 561);
(9) *Ci o am vândutu că nemé de ruda nostre n-au vrut să u cumpere, întrebat-am şi pre vicinii noştrii,* ***cari i-****avim pre lângă noi, să o cumpere, ei s-au lăpădat toț[i] şi n-au vrut să o cumpere* (1620, DIR–A, IV, nr. 603, p. 476–477);
(10) *acesta al nostru zapis, să fie la mâna fiei noastră Marica,* ***care o*** *am luoat noi mică de țâță, înfăşată în scutece şi o am crescut* (1621, DIR–B, IV, nr. 71, p. 61);
(11) *Şi am aflat noi cu sufletele noastre aceste părți de ocină* ***cari le*** *scriu mai sus* (1623, DIR–B, IV, nr. 310, p. 293).

Textele din care provin exemplele de mai sus sunt acte oficiale, juridice, chiar emanate de la autorități (6–7); trăsăturile lor pot fi considerate „populare"

[3] Coocurența relativului *care* cu *pre* (marcă a obiectului direct) se realizează şi atunci când *care* este folosit adjectival, într-un grup nominal: ***pre care omu****-l va muşca şarpele, şi va căuta de va vedea acel şarpe de arame, viu va fi* (Coresi, Ev. 518); nu am adus însă în discuție acest tip de construcție.

[4] De exemplu: *uric de cumpărătură* ***ce*** *au avut Marco şi Păntea de la Pătru vod[ă] cel Bătrân* (1606, DIR–A, II, nr. 194, p. 151–152; *derésele* ***ce*** *am eu avut încă le-am dat la mânule lui* (1609, DIR–A, II, nr. 299, p. 225).

[5] Regăsim şi aici apariția lui *pe* asociată cu uzul adjectival al relativului: *Iar* ***pre care oameni*** *vor afla vânându péşte într-acea baltă a lor, să aibă a-i dezbrăca şi să le ia toate măistriile lor* (1617, DIR–A, IV, nr. 230, p. 186–187).

BDD-A608 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:03:05 UTC)

doar în măsura în care limba literară a epocii nu era foarte depărtată de uzul curent. De fapt, ele reflectă pur şi simplu o fază de tranziţie şi de variaţie atât în uzul lui *pe,* cât şi în cel al dublării.

Un secol mai târziu, variaţia poate fi verificată la un autor tipic cult, căruia îi este caracteristică sintaxa savantă – stolnicul Cantacuzino – , precum şi la unul la care, deşi apar mai multe elemente de oralitate, domină trăsăturile culte – Miron Costin; primul ilustrează şi particularităţile variantei munteneşti a limbii literare[6], cel de-al doilea trăsăturile variantei moldoveneşti. În *Istoria* lui Constantin Cantacuzino, *care* apare de 38 de ori în poziţie de obiect direct (3 apariţii ilustrează cazul special al anaforei rezumative, cu valoare abstractă). Dintre aceste 38 de ocurenţe (cu antecedent, dar plasat uneori la distanţă), 25 sunt neprecedate de *pe* (exemple mai jos, sub 12–14), doar 13 având marca prepoziţională (exemplele 15–16):

(12) *Iar unii, iar el zice, că numele să li să fie pus valahi, dupre fata lui Dioclitian, ce o chema aşa,* ***care o*** *măritase dupre un Ioannu* (Cantacuzino, Ist., p. 30);
(13) *din răi şi hoţi,* ***carii*** *iar romanii* ***i-****au trimis într-acéste părţi de loc* (p. 48);
(14) *şi multe şi ascunse, zic, că au fost,* ***care le****-au descoperit şi le-au ivit unul dintr-ai lui oameni, pentru că foarte ascunse le ţinea* (p. 20);
(15) *au dat peste o fiară, ce-i zic ei buor,* ***pre carea*** *gonind-o* ***o*** *au trecut munţii* (p. 51);
(16) *Nebunéşte Dumnezeu norodul* ***pre carele*** *va să****-l*** *piarză* (p. 63).

Absenţa lui *pe* este compensată de dublarea clitică şi se manifestă indiferent de semantica umană sau non-umană a antecedentului.

La Miron Costin, în *Letopiseţul Ţării Moldovei*, se constată aceeaşi variaţie (exemplele 17–21 vs 22–23, cu *pre* asociat sau nu cu dublarea):

(17) *Iară de la Aronŭ vodă încoace începe acesta létopiseţ,* ***carea*** *ţi* ***l****-am scris noi* (Costin, Let., p. 42);
(18) *şi lefecii noi,* ***cari-i*** *făcuse craiul, să-i fie împrotiva şvedzilor* (p. 52);
(19) *au aflatŭ oaminii săi,* ***cari-i*** *pusése pen cetaţi* (p. 55);
(20) *lăsândŭ olatele* ***care-i*** *didése cumnatu-său* (p. 55);
(21) *au stătut tabăra leşască la un pârâu,* ***care*** *nu****-l*** *pomeneşte Létopiseţul leşescŭ* (p. 73);
(22) *Istoricii leşeşti* ***pre carii*** *au urmat răpăosatul Uréche vornicul* (p. 41);
(23) *pre domnişor şi câteva capete de la Orheiŭ,* ***pre carii i****-au şi omorâtŭ îndată* (p. 67).

Exemplele de mai sus –, chiar dacă obţinute prin analiza a foarte puţine texte, confirmă interpretarea istorică a extinderii treptate a mărcii *pe*, în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea (Puşcariu 1922, Onu 1959, Dimitrescu 1973), cu o rezistenţă puternică, şi după secolul al XVI-lea, a structurilor tradiţionale fără *pe.* Teoria opusă (Densusianu 1975, Drăganu 1943), după care *p(r)e* ar fi fost deja general în secolul al XVI-lea, iar oscilaţiile din texte s-ar explica doar prin efectul traducerilor

[6] Într-o cercetare de ansamblu asupra sintaxei cronicilor munteneşti, Todi (2001: 154) constată existenţa ambelor tipare (*care/pe care*) ale relativului în poziţie de complement direct.

BDD-A608 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:03:05 UTC)

asupra limbii spontane, este contrazisă atât de frecvența construcțiilor fără *pe* în diferite tipuri de texte vechi originale (scrisori, cronici), cât şi, cum arăta Dimitrescu 1973, de situația actuală, în care *pe* nu este obligatoriu decât într-un număr determinat de situații.

Descrierea evoluției marcării prin *pe* se reflectă în interpretarea specifică a sintaxei relativului *care*: dacă nu se poate vorbi, într-o etapă destul de îndelungată, de fixarea uzului său, atunci nu se poate nici invoca un argument al tradiției sau al continuității în normarea ulterioară a construcției *pe care*.

3. Mai semnificativă este, desigur, frecvența construcției *pe care* în momentul constituirii normelor explicite, al apariției şi multiplicării gramaticilor şi al difuzării lor prin manualele şcolare.

În textele din prima jumătate a secolului al XIX-lea, exemplele de complement direct fără *pe* se găsesc cu mare uşurință[7]:

(24) *munca câmpului, **care o** fac la vreme* (Golescu, Îns., p. 13);
(25) *acele **care** nu ştii le voi spune acuma* (*Alăuta românească*, 1837, p. 124).

Am verificat, în câteva din selecțiile de proză aflate în corpus, raportul dintre construcțiile cu şi fără marca *pe* la relativul *care* în poziția de complement direct. Gr. Alexandrescu este unul din autorii la care raportul este foarte echilibrat: dintr-un total de 22 de ocurențe, 11 (52%) sunt cu *pe,* iar 10 (48%) fără *pe* (exemplele 26–28):

(26) *Ne-am mirat îndestul de o reputație uzurpată, **care** am dobândit-**o** fără să o căutăm* (Alexandrescu, PP., p. 230);
(27) *banul Pârvu dimpreună cu Moise căzură în bătălia **care** acesta avu cu Vlad IX* (p. 263);
(28) *să ne arate dar bunătățile **care le** fac, sau **care le**-au făcut, chiar până să nu li se ia aceste venituri; să ne arate fetele sărace **care le**-au ajutat, copiii săraci **care i**-au pus în şcoale, spitalele **care le**-au întemeiat* (p. 269).

La Negruzzi, pe un eşantion mai larg de proză, raportul este balansat în favoarea construcției cu *pe* (34 ocurențe din 43, reprezentând 79%), dar şi cea fără *pe* este destul de bine reprezentată (9 ocurențe, 21%). Cele câteva exemple de mai jos o ilustrează:

(29) *Nu ieşea nici un calendar **care** să nu-**l** aibă el întâi, nici o carte bisericească **care** să n-**o** cumpere, nici o traducție **care** să nu puie să i-**o** pescrie* (Negruzzi, O., 7);
(30) *Era un înfrunt **care** iubirea mea de sine nu-**l** putea mistui* (p. 10);
(31) *plângeam pe acea nenorocită femeie **care** abia **o** cunoşteam* (p. 35).

Spre sfârşitul secolului, situația este destul de diferită. Există autori de prestigiu, dintre cei care au constituit canonul literar al „marilor clasici", la care

[7] În aceste condiții, nu se poate afirma că, în urmă cu un secol, prezența mărcii *pe* ar fi fost deja norma literară, iar absența ei ar fi constituit un fenomen de influență populară, idee susținută de Frâncu (1997: 363): „ca trăsătură populară pătrunsă în unele texte, menționăm absența prepoziției *pre* din fața pronumelui relativ".

BDD-A608 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:03:05 UTC)

construcția fără *pe* nu mai apare. Această situație este ilustrată de scrisul lui Titu Maiorescu. Un caz interesant este cel al prozei lui Creangă: aceasta mizează pe crearea unui efect de oralitate populară şi este general receptată, în epocă şi mai târziu, ca ilustrând vorbirea populară. Sintaxa lui Creangă este, în mod evident, un amestec de sintaxă cultă şi de mărci ale oralității. Statistica construcțiilor relative e un bun indicator pentru a analiza dozarea celor două componente. Constatăm (pe baza unei statistici exhaustive asupra prozei sale) că raportul dintre construcțiile de tipul *care* şi cele de tipul *pe care* este net favorabil celor din urmă (24, reprezentând 75%, din totalul de 32). Cel puțin în planul naratorului, norma implicită a registrului standard sau literar este respectată aproape întotdeauna (exemplele 32–33); adesea, ea apare şi în replicile personajelor (34):

(32) *aducând cu sine pielea şi capul cerbului* ***pe care le****-au şi dat în mâna Spânului* (Creangă, O., p. 102);
(33) *iară la gât purta o salbă de galbeni* ***pe care*** *a dat****-o*** *fetei* (p. 133);
(34) *Aici se află Făt-Frumos,* ***pe care îl*** *cauți tu de-atât amar de vreme* (p. 51).

Construcțiile fără *pe* (în număr de 8) apar mai ales în dialoguri (36–38), dar şi în planul naratorului, contaminat de perspectiva personajului (39):

(35) *Nu căuta că-s mic, dar trebile* ***care*** *ți* ***le****-oiu face eu, nu le-a face altul* (p. 63);
(36) *Şi aceasta numai până s-a duce de la noi un ticălos de argat* ***care-l*** *avem* (p. 76);
(37) *Îmbracă-te iute în pielea cea de urs,* ***care o*** *ai de la tată-tău* (p. 95);
(38) *Ipate se prinde în joc lângă o fată,* ***care o*** *chiteşte el* (p. 70).

În aproximativ aceeaşi perioadă, Caragiale a plasat în limbajul personajelor sale multe construcții cu relativul *care* devenit conector universal (ca în *Situațiunea*), dar destul de puține în care pronumele să fie folosit fără *pe* (ca în exemplul 39). În orice caz, naratorul-personaj nu încalcă noua regulă nici măcar în replicile spontane de dialog (40). Surprinzător e faptul că nici în comediile lui Caragiale – în care efectul de oralitate populară, uneori suburbană, este puternic –, nu se înregistrează absența lui *pe* din construcția cu relativul *care*. Personaje ca Mița Baston (41) sau Pampon (42), din *D'ale carnavalului,* nu încalcă regula; există doar o excepție, fără mare importanță, pentru că e vorba de un răspuns eliptic, în care probabilitatea apariției lui *pe* la început de replică e oricum foarte redusă (43):

(39) *După multe,* ***cari le*** *spunea el...* (Caragiale, O.II, 90);
(40) *Bine, ăsta* ***pe care l****-a închis la cazarma vânătorilor, da, e bulgar; dar ăla* ***pe care*** *spuseşi că* ***l****-a prins la Buşteni... nu era italian?* (O.II, 151);
(41) *Nae,* ***pe care l****-am iubit,* ***pe care l****-am adorat pentru eternitate, până la nebunie* (O.I, p. 231);
(42) *nişte hârtii* ***pe care le****-am găsit în odaie la Didina* (O.I, p. 240);
(43) *Iordache:* ***Care*** *ți* ***l****-a aruncat în ochi la bal* (O.I, 305).

BDD-A608 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:03:05 UTC)

Dată fiind autoritatea lui Caragiale în surprinderea fenomenelor de oralitate cotidiană, am putea presupune că, printr-un fenomen de neobişnuită accelerare a tendinţelor sintactice, modelul *pe care* devenise într-adevăr, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea, un tipar popular, o regularitate gramaticală internă.

Că lucrurile nu stau chiar aşa o arată texte din alte categorii; am folosit, pentru comparaţia cu textele literare citate, un jurnal al unui profesor universitar – Teohari Antonescu, muntean şi frecventator al junimiştilor – care acoperă aceeaşi perioadă (1893–1908). Într-un text mai puţin supravegheat al unui ins cât se poate de cult, cele 46 de ocurenţe ale relativului *care* complement direct demonstrează o pendulare aproape perfectă între cele două tipare: 25 (54%) cu *pe* şi 21 (46%) fără *pe* (ca în exemplele 44–46):

(44) *nişte rochii* ***care le****-a găsit purtate* (Antonescu, Jurn., 1894, p. 21);
(45) *pământul* ***care l-****ai iubit* (1894, p. 23);
(46) *Bietul Lolling,* ***care*** *nu* ***l-****am cunoscut,* ***care*** *nu* ***l-****am văzut* (1894, p. 23).

Datele de mai sus pot fi reunite într-un tabel sintetic, în care se observă diferenţele mari existente, în secolul al XIX-lea, între diferite stiluri individuale:

	Gr. Alexandrescu	C. Negruzzi	T. Maiorescu	I. Creangă	T. Antonescu
care OD	10 (48%)	9 (21%)	– (0%)	8 (25%)	21 (46%)
pe care OD	11 (52%)	34 (79%)	45 (100%)	24 (75%)	25 (54%)

Descrierea, inevitabil lacunară, pare să sugereze că, spre sfârşitul secolului al XIX-lea, tiparul *pe care* devine o normă literară implicită, folosită consecvent de scriitori foarte importanţi, care au contribuit la constituirea canonului literar. Presiunea acestei norme este atât de mare, încât construcţia *pe care* este proiectată, ca element de stabilitate, chiar şi în textele care simulează oralitatea şi care preferă să selecteze *alte* trăsături pentru crearea acestui efect.

4. Primele noastre gramatici nu recomandă folosirea lui *pe care*; cel mult, unele indică declinarea relativului şi marchează cazul acuzativ prin prepoziţie (Eustatievici, 1757, în 1969: 44; Micu, Şincai 1780: 30–31; Şincai 1805: 45–46, în 1980: 41, 155–157).

Eustatievici 1757 (1969: 98) discută chiar dubla dependenţă a relativului, în împletirea regentei cu subordonata. Exemplul pe care îl dă autorul gramaticii, de formă cazuală cerută de subordonată, este cel fără *pe,* în poziţia de complement direct:

> Acest în loc de nume *care* sau *cel ce, ceea ce* să încuviinţează cu căderea cu înfiinţitoriul cel înaintea sa aşezat, nici un feli de pricină având, dar mai ales să încuviinţează cu căderea aceea pre care o va stăpâni graiul cel următori, precum: *Au crezut cu cuvântul acela cu carele au zis Hristos*, (mai ales) *au crezut cu cuvântul acela* ***carele*** *au zis Hristos*, pentru că graiul *zic* poftește pe căderea cea pricinuitoare (s.n., R.Z.).

BDD-A608 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:03:05 UTC)

Şi în *Gramatica românească* a lui Diaconovici Loga (1822), unul dintre citatele ilustrative conține o utilizare fără *pe*: „sunt vistierii, *care* nu le poate răpi furul” (1973: 158). Timotei Cipariu (în *Gramatica* din 1869, în Cipariu 1992: 344–346) nu descrie construcția cu *pe,* iar exemplele sunt irelevante, pentru că nu conțin utilizări ale relativului ca obiect direct. Nici chiar la mijlocul secolului al XX-lea, în *Gramatica* lui Al. Rosetti şi J. Byck (ediția a II-a, din 1945), nu se exprimă o atitudine normativă clară; autorii oferă mai curînd o descriere neutră şi obiectivă a diversității de registre: „în limba vorbită”, *care* e invariabil şi „chiar construcția cu prepoziție e evitată. Se spune «lucrul *care* l-am luat» în loc de «lucrul *pe care* l-am luat»” (p. 146).

Şi omisiunile sunt interesante: Iordan 1937, 1943/1948 şi 1956 nu menționează chestiunea, deşi se referă pe larg la morfologia şi sintaxa relativelor.

Condamnarea mai explicită a construcției fără *pe* apare în GA, unde aceasta este descrisă ca apărând „în vorbirea neîngrijită” (1966, I, 162); în deceniile de după 1960, evaluarea clar negativă se va răspândi rapid, prin şcoală şi prin lucrările normative (mai ales Guțu Romalo 1972: 58–61, 2000: 51–54, 2008: 53–55). În stabilirea acestei norme e posibil să fi contat, într-o anumită măsură, teoriile lingvistice despre vechimea şi importanța mărcii *pe*. În orice caz, decisiv fost criteriul raționalist al dezambiguizării:

> Aşa, de exemplu, într-o frază ca: *Omul pe care l-a chemat a venit*, omiterea lui *pe* duce la *Omul care l-a chemat a venit*, iar această frază înseamnă că „omul care a chemat” e acelaşi cu „omul care a venit”, deci aceeaşi persoană, şi nu rezultă că e vorba de persoane diferite. Trebuie să spunem deci *Omul **pe care** l-a chemat a venit*, când pronumele relativ e complement direct („cel care a chemat” şi „cel care a venit” sunt persoane diferite), dar spunem: *Omul **care** l-a chemat a venit*, când acelaşi pronume e subiect (iar „cel care a chemat” şi „cel care a venit” reprezintă una şi aceeaşi persoană). (...) Normele limbii literare, cerând folosirea lui *care* însoțit de *pe,* când e complement direct, sau folosirea lui în dativ, când e complement indirect, asigură deci o mai mare claritate comunicării (Guțu Romalo 1972: 61).

Argumentul clarității, al dezambiguizării este invocat şi de Avram 1997:

> Incorectă în orice situație, omiterea lui *pe* la complementul direct exprimat prin *care* dă naştere unor construcții ambigue când predicatul este la pers. 3, iar numărul singular sau plural coincide cu cel al pronumelui neaccentuat de aceeaşi persoană: în *Care îl vrea?* sau *Omul care l-a salutat este străin* pronumele *care* se interpretează conform normei numai drept subiect, pentru funcția de complement direct fiind indispensabilă prezența lui *pe* (Avram 1997: 369)[8].

Criteriul raționalității, manifestat prin marcarea formală a unor distincții semantice, este adesea invocat în deciziile normative şi are o mare putere de convingere, chiar dacă el nu corespunde neapărat funcționării spontane a limbii (în care numeroase ambiguități sunt rezolvate contextual).

[8] În majoritatea situațiilor, cu excepția celei invocate, de ambiguitate anaforică la persoana a III-a, dublarea clitică este totuşi suficientă pentru a dezambiguiza construcția, indicând cazul şi funcția.

BDD-A608 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:03:05 UTC)

6. Schița istorică de mai sus ar conduce la următoarele concluzii:

a) situația actuală (concurența între construcțiile *care/pe care* la acuzativul complementului direct) continuă un fenomen vechi de variație, apărut odată cu începutul procesului de gramaticalizare al mărcii *pe*;

b) norma *pe care* se bazează pe frecvența mare a acestui tipar în limba literară a „marilor clasici" de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi pe faptul că aceştia au devenit modele de stil; nu a fost însă formulată explicit până în a doua jumătate a secolului al XX-lea, când modelul „clasicilor" a fost luat ca reper pentru normare;

c) argumentul esențial în favoarea normei a fost unul de tip raționalist (surplusul de claritate, evitarea ambiguităților);

d) după stabilirea explicită a normei, fenomenul de instabilitate, deşi foarte vechi, a început să fie perceput ca o abatere şi chiar ca o „tendință actuală".

În momentul de față, dinamica fenomenului este puternic influențată de interpretarea sa, de recomandările normative şi de valorizarea diferenței dintre norma cultă şi norma populară.

SURSE

Alăuta românească = *Alăuta românească, 1837–1838,* ed. de Cornelia Oprişanu, Bucureşti, Minerva, 1970.

Alexandrescu, PP. = Grigore Alexandrescu, *Poezii şi proză,* Chişinău, Litera, 1998.

Antonescu, Jurn. = Teohari Antonescu, *Jurnal*, 1893–1908, ed. L. Nastasă, Cluj, Limes, 2005.

Cantacuzino, Ist. = Constantin Cantacuzino, *Istoriia Țării Rumâneşti*, în *Cronicari munteni,* ed. de M. Gregorian, I, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1961, p. 3–79.

Caragiale, O.I, II = I.L. Caragiale, *Opere,* I, II, ed. de Al. Rosetti, Ş. Cioculescu, L. Călin, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1959–1960.

Coresi, Ev. = Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, ed. Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, Bucureşti, Socec & Co., 1914.

Costin, Let. = Miron Costin, *Letopisețul Țărâi Moldovei de la Aron vodă încoace*, în *Opere*, ed. de P.P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958, p. 41–201.

Creangă, O. = Ion Creangă, *Opere*, I, ed. de Iorgu Iordan şi Elisabeta Brâncuş, Bucureşti, Minerva, 1970.

DÎR–XVI = *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea,* text stabilit şi indice de Gh. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniță, Al. Mareş, Al. Roman-Moraru, introducere de Al. Mareş, Bucureşti, Editura Academiei, 1979.

DIR–A, II = *Documente privind istoria României, Veacul XVII, A. Moldova*, vol. II (1606–1610), Bucureşti, Editura Academiei, 1953.

DIR–A, IV = *Documente privind istoria României, Veacul XVII, A. Moldova,* vol. IV (1616–1620), Bucureşti, Editura Academiei, 1956.

DIR–B, IV = *Documente privind istoria României, Veacul XVII, B. Țara Românească*, vol. IV (1621–1625), Bucureşti, Editura Academiei, 1954.

BDD-A608 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:03:05 UTC)

Golescu, Îns. = Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriii mele,* ed. de G. Pienescu, Bucureşti, Minerva, 1977.
Negruzzi, O. C. Negruzzi, *Opere*, 1, ed. de Liviu Leonte, Bucureşti, Minerva, 1974.

BIBLIOGRAFIE

Avram 1986 = Mioara Avram, *Greşeli în folosirea pronumelui „care”*, în „Limba română”, XXXV, 1, p. 66–69 (reluat în *Probleme ale exprimării corecte*, Bucureşti, Editura Academiei, 1987, p. 189–192).

Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți,* ediția a II-a, Bucureşti, Humanitas (ed. I: 1986).

Avram 2007 = Mioara Avram (coord.), *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea–al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Carabulea 2008 = Elena Carabulea, *Complementul direct*, în Guțu Romalo 2008 [GALR], II, p. 392–412.

Ciobanu 2007 = Fulvia Ciobanu, *Complementul*, în Avram 2007, p. 117–188.

Cipariu 1992 = Timotei Cipariu, *Opere*, II, ed. de Carmen-Gabriela Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Densusianu 1975 = Ovid Densusianu, *Opere,* II, *Histoire de la langue roumaine*, ed. de B. Cazacu, V. Rusu şi I. Şerb, Bucureşti, Minerva.

Diaconovici Loga 1973 = Constantin Diaconovici Loga, *Gramatica românească* [1822], ed. de O. Şerban şi E. Dorcescu, Timişoara, Facla.

Dimitrescu 1973 = Florica Dimitrescu, *Despre „pre” la acuzativ în limba textelor traduse din slavă în secolul al XVI-lea*, în *Contribuții la istoria limbii române vechi,* Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, p. 38–43.

Drăganu 1943 = Nicolae Drăganu, *Morfemele româneşti ale complementului în acuzativ şi vechimea lor*, Bucureşti, Institutul de Lingvistică Română.

Edelstein 1978 = Frieda Edelstein, *Despre sintaxa relativului „care”*, „Cercetări de lingvistică”, XXIII, p. 93–96.

Eustatievici 1969 = Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, *Gramatica rumânească – 1757*, ed. de N.A. Ursu, Bucureşti, Editura Ştiințifică.

Frâncu 1997 = C. Frâncu, *Sintaxa*, în I. Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare*. *Epoca veche (1532–1780),* Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 347–376.

Gheorghe 2004 = Mihaela Gheorghe, *Propoziția relativă*, Piteşti, Editura Paralela 45.

Gheorghe 2009 = Mihaela Gheorghe, *Aspecte de dinamică a construcțiilor cu relative*, în G. Pană Dindelegan (coord.), *Dinamica limbii române actuale*, Bucureşti, Editura Academiei Române (sub tipar).

Graur 1968 = Alexandru Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiințifică.

Graur 1966 = Alexandru Graur (coord.), *Gramatica limbii române* [GA]*,* I–II, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Academiei.

Guțu Romalo 2008 = Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române* [GALR], I–II, tiraj nou, revizuit, Bucureşti, Editura Academiei Române [I tiraj: 2005].

BDD-A608 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:03:05 UTC)

Hasan 1980 = Finuța Hasan, *Tendința de invariabilitate a unor pronume relative*, „Limba română”, XXIX, 3, p. 217–219.
Heliade Rădulescu 1980 = Ion Heliade Rădulescu, *Gramatică românească*, ed. Valeria Guțu Romalo, Bucureşti, Eminescu [ed. orig.: 1828].
Iliescu 1956 = Maria Iliescu, *Concurența dintre pronumele relative „care” şi „ce”*, în *Studii de gramatică*, I, p. 25–36.
Iordan 1943 = Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române,* Bucureşti, Cartea Românească.
Iordan 1948 = Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor”*, ed. a II-a, Bucureşti (ed. I: 1943).
Iorgu 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Bucureşti, Editura Ministerului Învățământului.
Micu, Şincai 1980 = Samuil Micu, Gheorghe Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* [1780–1805], ed. de M. Zdrenghea, Cluj-Napoca, Dacia.
Niculescu 1965 = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, Bucureşti, Editura Ştiințifică.
Rosetti 1978 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică.
Onu 1959 = Liviu Onu, *L'origine de l'accusatif roumain avec „p(r)e”*, în *Recueil d'études romanes*, Bucureşti, Editura Academiei, p. 187–209.
Puşcariu 1921–1922 = Sextil Puşcariu, *Despre „pre” la acuzativ*, „Dacoromania, II”, p. 565–581.
Rosetti, Byck 1945 = Al. Rosetti, J. Byck, *Gramatica limbii române*, ed. a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Ziarului „Universul”.
Todi 2001 = Aida Todi, *Elemente de sintaxă românească veche*, Piteşti, Editura Paralela 45.
Vasilescu 2008 = Andra Vasilescu, *Pronumele*, în Guțu Romalo 2008 [GALR], I, p. 181–288.
Vulpe 1975 = Magdalena Vulpe, *Notes sur la syntaxe du relatif „care”*, „Revue roumaine de linguistique”, XX, 5, p. 597–599; în trad. rom., *Note privind sintaxa relativului „care”*, în *Opera lingvistică*, I, Cluj-Napoca, Clusium, 2004, p. 334–336.
Vulpe 1980 = Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită,* Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică; republicată în *Opera lingvistică*, III, Cluj-Napoca, Clusium, 2006, p. 33–277.
Zafiu 2007 = Rodica Zafiu, *„Care” şi „pe care”*, „România literară”, nr. 31, p. 14.

THE CREATION OF A GRAMMATICAL NORM – THE RELATIVE “PE CARE”

(Abstract)

The article presents, from a diachronic point of view, the concurrency between two patterns of the relative pronoun in the syntactic position of direct object: *care* and *pe care*. The current situation (a very large spreading of the relative *care* in spontaneous spoken language, in contradiction with the norms of standard literary Romanian, which impose the presence of the marker *pe*) does not represent a new tendency, but continues a very old historical variation.

BDD-A608 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:03:05 UTC)

That is why we consider more appropriate to discuss about the ongoing grammaticalization process of the marker *pe*, rather than about a phenomenon that implies the loss of *pe* (as is often claimed). We consider that the structure *pe care* has been recently imposed as a norm of standard language, due to the prestige that some writers had at the end of the 19th century and as a consequence of the preference of normative grammarians for a criterion of rationality (surplus clarity as an advantage for the disambiguisation of syntactic structures).

Cuvinte-cheie: construcții relative, evoluția normei, sintaxă istorică, cult vs popular.

Keywords: *wh*-phrases, the evolution of the linguistic norm, diachronic syntax, literary vs. non-literary.

Facultatea de Litere,
Bucureşti, Str. Edgar Quinet nr. 7−9
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan − Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A608 © 2009 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 05:03:05 UTC)